

Haraszi Zsuzsanna Karolina (Budapest):

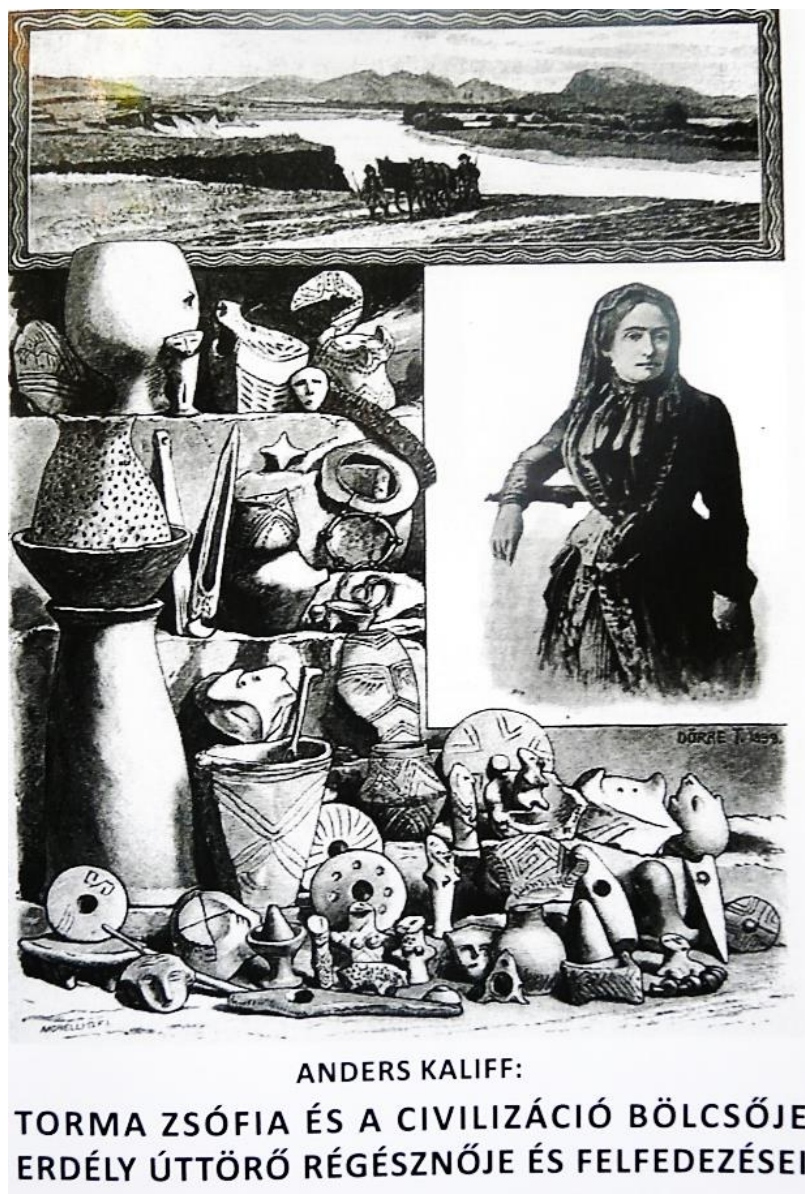
Anders Kaliff: Torma Zsófia és a civilizáció bölcsője. Erdély úttörő régésznője és felfedezései (2018) – könyvismertető

A könyvismertetést egy korábbi dolgozatom említésével kezdem, amiben hangsúlyoztam Dr. Torma Zsófia (1832-1899) nevét és régészeti eredményeinek a jelentőségét a magyar őstörténet kutatása szempontjából. Dolgozatom címe „Az ősi magyar jelképrendszer keresése” volt, ami elképzelhetetlen Torma Zsófia újkőkori 7000 éves cserép gyűjteményének bemutatása nélkül, rajzolt táblákon az összevont Tordos–Vinča-jelkészlettel, utalva a közelben előkerült Tatárlakai leletegyüttesre. Azon kívül fontosnak találtam felhívni a figyelmet arra is, hogy Magyarország első régésznője 2022. szeptember 26-án lenne 190 éves! Remélhetőleg a Magyar Tudományos Akadémia méltóképpen meg fogja ünnepelni.

Sajnos nincs tudomásom, hogy méltó ünneplése megtörtént volna, holott Budapesten 2022. augusztus 31. és szeptember 3. között egy nagy nemzetközi régészeti eseményre került sor. Az Európai Régészeti Szövetség – EAA 2022 Budapest – néven rendezte meg 28. találkozóját. 60 országból csaknem 15 ezer meghívott, azok közül 2200 regisztrált, és több ezren interneten követték az eseményeket az ELTE, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Várkapitányság rendezésében – aminek fő szervezője Bánffy Eszter magyar régész, az Európai Régészeti Szövetség elnöke volt. A különleges eseményre 146 év után másodszor került sor Budapesten. Az elsőt 1876-ban – milyen érdekes, – éppen Torma Zsófia és az Ő újkőkori gyűjteménye volt a legsikeresebb kiállítási rész, nagy érdeklődésre a külföldi szaktekintélyeknek, mert ilyen újkőkori leletek akkor még nem kerültek elő Európában. Mégis, a tavalyi konferencia 438 „abstract”-összefoglalója között nem találok, hogy megemléítették volna Torma Zsófia vagy Tordos/Turdos nevét. Érthetetlen, hogy a Magyarországon még mindig páriaként kezelik első magyar régésznőnket és agyonhallgatják az általa feltárt jelek jelentőségét, ami ma már elfogadottan Európa első írásának a bizonyítéka. A 21. században úgy tűnik, még mindig a 19. századihoz hasonló előítéletek és politikai hatások érvényesülnek magyar honban a tisztán tárgyilagos, tudományosan alapozott megállapítások helyett. Aki ismeri a *History of Women in European Archaeology* (Rothledge, 2012) című könyvet, az nagyon könnyen talál szoros párhuzamot az ott megfogalmazott, politika által befolyásolt gender-kritikus viselkedésre a női régészekkel kapcsolatban napjainkig.

A sors mégis kegyes volt Torma Zsófiához és így hozzánk is – *Anders Kaliff, a svédországi Uppsalai Egyetem régészeti tudományok doktora, és a régészeti tanszék professzora* méltónak és fontosnak találta, hogy könyvet írjon róla. Jelen konferenciánk legfőbb célja, bemutatni ezt a jelentős könyvet a szakértőknek, érdeklődőknek és széleskörűen a nagyközönséggel megismertetni Torma Zsófia munkásságát. Élvezettel olvasható már a könyv címe is, mert oly sokat mondó: „*Torma Zsófia és a civilizáció bölcsője – Erdély úttörő régésznője és felfedezései (2018)*” A szerző szerint Torma Zsófia munkássága a civilizáció bölcsőjének megtalálását eredményezte – legyünk büszkéek honfitársunk kitartására, szorgalmára és higgyük el a román régészek állítását, miszerint az összevont tordosi–vincai–tatárlakai közel egyidős jelek *írásjelek*.

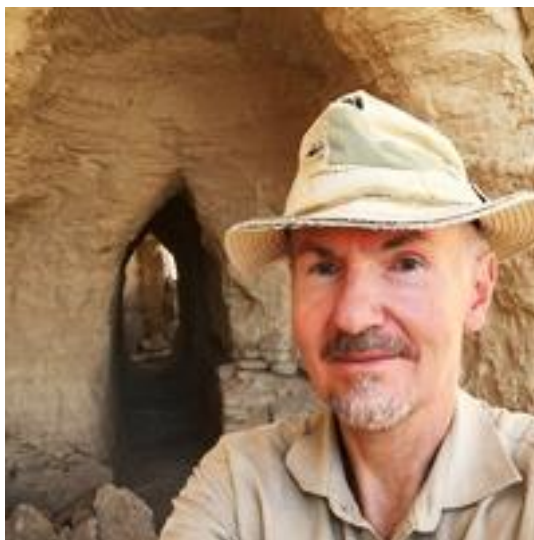
Az Erdélyben kiadott könyvet a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatásával a Székely Ház Alapítvány adta ki 2018-ban magyar nyelven. Itt mondanám el, hogy a mostani konferenciánkat is a Bethlen Gábor alapítvány támogatta az ERGO női civil szervezet segítségével. A könyv fordítója Bereczky Rebeka, a Svédországban született, magyarul tökéletesen beszélő fiatal egyetemista, aki a közeljövőben veszi át a diplomáját az Uppsalai Egyetemen. Annyit mondott magáról, hogy Svédországban élő szüleinek és nagyszüleinek is fontos volt, hogy jól megtanuljon magyarul – gratulálhatunk Nekik is, Rebekának is.

A képen látható könyv A/5-ös formátumú, szép kiadású, 123 oldalas, 30 ábrát tartalmaz, eredetileg svédül íródott, első fordítása magyarra történt, de készül angol változata is. Miután támogatott kiadású könyv, nem kerül bolti forgalomba.

Már a könyv címe ad két nagyon fontos meghatározást: az emberi civilizáció bölcsője: Erdély és a régészet első, úttörő régésznője Torma Zsófia! A könyv ezeknek a tényeknek akar megfelelő bizonyítással, magyarázattal alapot biztosítani.

A szerzőről

Dr. Anders Kaliff svéd régész professzor 1963-ban született Linköpingben, régészettudományi doktorátusát 1997-ben szerezte az Uppsalai Egyetemen, 2001-óta az egyetem docense, 2008-óta a Régészeti tanszék tanára és vezetője. 2003-ban részt vett a SAX–Százhalombatta nemzetközi régészeti expedícióban, mint a Svéd Nemzeti Örökségvédelmi Intézet egyik vezetője. Több mint 40 éves régészeti, feltárási gyakorlattal rendelkezik nem csak Skandináviában, de a Közel-Keleten, Jordániában, Izraelben és a Balti-államokban is, és végzett terepmunkát Nepálban is. Kutatási területét a bronz- és vaskori vallások összehasonlító tanulmányai képezik, központi témája a temetkezési szokások, áldozati szertartások, kozmológia és vallásos hiedelmek.

Előszavában elmondja, hogy Torma Zsófia régésznő nevét egészen 2015 februárjáig nem ismerte, akkor hallott róla először, amikor előadást tartott a Stockholmi Magyar Házban egy korábbi, Erdély kulturtörténetéről írott művéről, ahol dr. Madarassy Enikő Svédországban élő és Erdélyből származó fizikus-matematikus volt az, aki felhívta a professzor figyelmét régésznőnkre és az ő nagyjelentőségű gyűjteményére.

Madarassy Enikő maga is végzett Torma Zsófiával kapcsolatos kutatásokat korábban, írásai jelentek meg, amiből azután egy tanulmány született 2012-ben, amely úgy mutatja be Torma Zsófiát, mint az első tudományos módszerrel dolgozó régésznőt, aki elsőnek kezdte kutatni a Tordos-i kultúrát. Ellátta Kaliff professzort a könyv megírásához szükséges további adatokkal, és ebben segítőtársa volt Budapestről *Friedrich Klára* tanár, rovásoktató, aki újságíró férjével, Szakács Gáborral már 30 éve gyűjti az adatokat Torma Zsófia életéről, munkásságáról és a leletein, cserepein található rovásjelekről.

Friedrich Klára és Madarassy Enikő közösen írt egy dolgozatot 2014-ben, aminek angol nyelvre való fordításával Susan Tomory és Margaret Botos segítették Kaliff professzort könyve megírásában.

Az író köszönetet mond minden segítőjének, megemlíti, hogy Mandics Györgytől és a Torma család ma élő rokonaitól is értékes adatok birtokába jutott. Átfogó képet ad Erdély (Transylvania) hányatott történelmi sorsáról, a Habsburg majd az Oszmán Birodalom idejéből, mint önálló, független fejedelemségről. Területe mindig földrajzi csomópontot jelentett, olvasztótégelye sokféle népnek és kulturális behatásnak. Ma Erdély Románia része, a 100 évvel ezelőtti trianoni szerződéssel, mint írja: *Trianon a modern európai történelem egyik legkegyetlenebb békeszerződésévé vált, sokkal drágóbb mint a versailles-i béke.*

A szerző a 80-as években svéd diákként már járt Magyarországon, és vonattal bejárta Erdély magyar lakta területeit. Mint írja, a Ceausescu-diktatúra Romániájában maga is megtapasztalta a rettegett titkosrendőrség, a Securitate besúgóí, megfigyelő rendszerének működését. Őt is, mint minden külföldit, megfigyelte, céljairól kérdezgette, faggatta a román titkosrendőrség. Megemlíti erdélyi támogatóját, a brassói dr. Binder Pál (1935-1995) tanárt, történészt, akitől – mint írja – *alapvető ismereteimet Erdély történelméről, hagyományairól tőle szereztem, éppen úgy, mint maradandó érdeklődésemet Európának ezen csodálatos részéről és lakosairól.*

Kaliff professzor valóban jól ismeri hazánk történelmét, személyes tapasztalatainak vannak a 20. századi Erdélyben élő magyarság és székelység kisebbségi létben élő helyzetéről és a régészeti tudományán belüli erőviszonyokról a mai Romániában. Ismeri a székelység határvédő szerepét, melyet a keleti irányból érkező lovasnomád népektől védett, amiért a magyar királyoktól kapta adómentességi kiváltságait (46. oldal). Erdély területe mindig földrajzi csomópontot jelentett, olvasztótégelye sokféle népnek és kulturális behatásnak. *A bronzkori Erdély a kor csúcstechnológiáinak központja volt, fémbányászattal és bronzöntő helyekkel. Európa legnagyobb újkőkori települései is itt voltak a Tordos-kultúra településein a Balkánon.*

Korai rézfejszék (budapesti Nemzeti Múzeum – Kaliff fényképe)⁵⁰

A könyvről

A könyv első része Torma Zsófia – családi tragédiákkal és ön feláldozással terhelt – életét írja le. Csicsókeresztúron egy négy gyermekes nemesi családban született, a jogász végzettségű apa magyar parlamenti képviselő, és lelkes amatőr régész, amivel két legfiatalabb gyermekét, Károlyt és Zsófiát már egészen fiatalon megfertőzte. Károly meg is szerzi régészeti diplomáját, de ebben az időben a nők még nem mehettek egyetemre. Zsófia 29 éves korára elveszíti egyik nővérét, majd mindkét szülőjét, ezután költözik másik nővérehez, ahol 17 éven át segítette a háztartásban Lujza nővérét és nevelte, tanította, annak 6 gyermekét. Miután ők felnőttek, vált önállóvá, elköltözött Felpestről Szászvárosba és 43 éves korától kezdődik tényleges tudományos munkálkodása. Bár gyűjtő szenvedélye már korábban mutatkozott, apjától Torma József amatőr régésztől tanulták el bátyjával, Torma Károllyal együtt a rendszerező gyűjtést. Zsófia

⁵⁰ Kaliff 2018, 20. kép, p. 84.

első gyűjteménye földtani kövületek és őslénytani leletek, ásványok, fosszilis csontok, kagylók és csigákból állt. Ez is jelentős gyűjtemény volt, amit a Magyar Királyi Földtani Társaságnak ajándékozott – amiért a társaság 1868-ban a tagjai közzé választott. Torma Zsófia paleontológusként is hagyott nyomot maga után, ugyanis gyűjteményében felfedezett egy addig ismeretlen fosszilis kagylófajtát, amit Zsófia emlékére Terebra (Myurella) Sophiaenek neveztek el.⁵¹

Az igazi kutatási időszak 1875-től indult Tordoson, amikor Romer Flóris a „magyar régészet atyja” kérte Zsófiát gyűjtésre a közelgő budapesti régészeti és antropológiai kongresszusra. A Maros partján talált őskőkori leletei nagy sikert arattak a kongresszus külföldi régészei körében – míg a magyar régészek részéről lekicsinylő, kioktató megjegyzéseket kapott, főleg a régészeti végzettség hiányára utalva, pedig Magyarországon hivatalosan csak 1898-tól juthattak be nők az egyetemekre, és akkor sem a régész szakra.

10-15 ezer darabos kőkori gyűjteményén a jeleket Zsófia a trójai és sumer jelekhez hasonlította, valamint az általa jól ismert székely-magyar rovás jelekhez, és ez volt az a pont, ahol a neves magyar régészek elutasították elméletét. Régésznőnk azonban mindezek ellenére is kitartott véleményében, nem hagyta magát hatalmi szóval befolyásolni, mert jól ismerte korának trójai és sumer régészeti eredményeit. Erre feljogosította őt a nagyszámú külföldi érdeklődés és dicséret szaktekinvélyektől, mint Arthur Evans, Rudolf Wirchow, Heinrich Schliemann és hatalmas levelező köre más tudósoknak, akikkel németül, angolul, franciául váltott véleményt és kapott dicséretet, meghívásokat. Csak vezető régész honfitársai vonták meg a támogatásukat a kezdő amatőrnek nevezett Zsófiától, aki pedig a legnagyobb körültekintéssel, különböző tudományterületek bevonásával, mint a néprajz, görög és latin mítoszok, geológia, metallurgia, és a korabeli nemzetközi szakirodalom jó ismeretének bevonásával alkotta meg a leletekre vonatkozó elméleteit és véleményét.

Minden magyar mai régésznek Dr. Torma Zsófia kellene, hogy az etalon, a példakép legyen a tisztességes tudomány művelésében.

Egy női régész úttörőnek nevezi az író őt, véleménye szerint Torma Zsófia munkássága és gyűjteménye nemzetközileg nagyon fontos, ismert kellene, hogy legyen, s ezzel szemben a mai szakirodalomban teljesen ismeretlen. Furcsa módon a Tordos kultúrát, amely első lelőhelye és neve egy újkőkori kultúrának – más megfontolásból – a közelben található második lelőhelyéről *Vinča kultúrájának* nevezik, elhomályosítva a felfedező Torma Zsófia érdemeit. Magyarázatot kapunk tőle, miért történhetett ez a névcsera a jól bevált régészeti protokolltól eltérően:

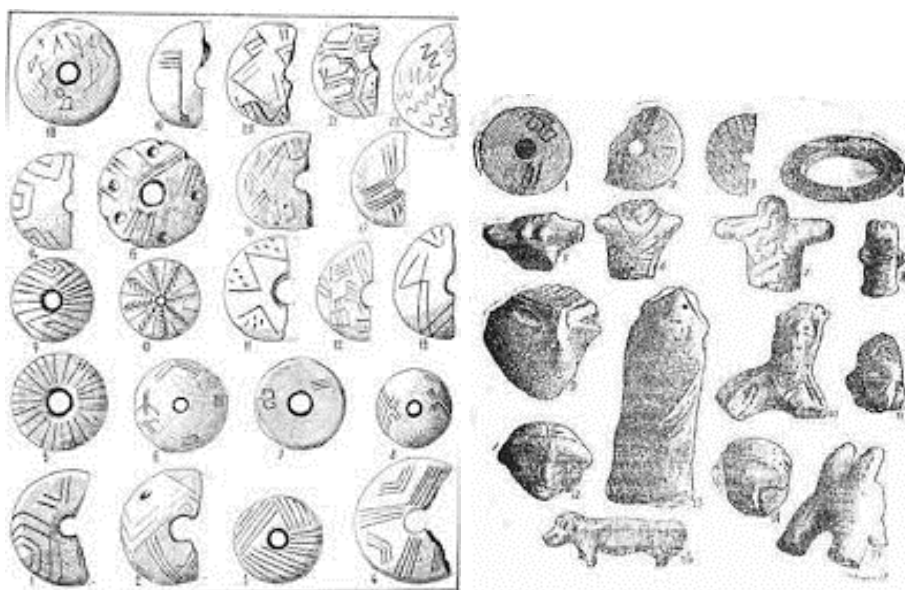
Az addigi néven Bánáti kultúrát 1908-ban a szerb régész, Miloje Vlasic (1869-1956) fedezte fel, az Első Világháború miatt a feltárás megszakadt, egészen 1930-ig, amikor Sir Charles Hyde (1912-1992) angol régész és üzletember anyagilag megtámogatta az újabb ásatásban Vlasic-ot. A brit sajtó világhírként népszerűsítette az új régészeti leleteket. Azok bekerültek a British Múzeumba, a tekintélyes oxfordi Ashmolean Múzeumba. Torma Zsófia ekkor már 35 éve nem élt, Tordos Romániához tartozott, Bánát Szerbia területe lett. Kaliff írja: *Én magam viszont úgy gondolom, hogy itt a legfőbb ideje, megadni Torma Zsófiának a teljes jóvátételt – én ebben a könyvben csakis Tordos kultúrájának nevezem, amiről írok!*

A következő szemléltetési célú képek a fénykép kivételével nem szerepelnek Kaliff könyvében, a kerámia istennő glóriával és rovásjelekkel a mellén, csak tábla-rajzon szerepel, nem így külön.

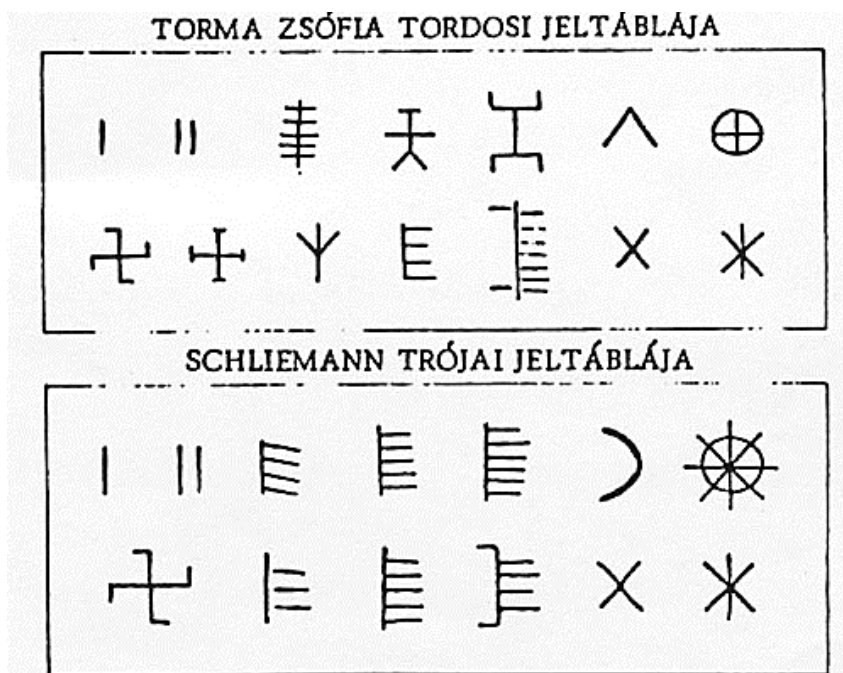
⁵¹ Kaliff 2018, p. 17. V. ö. L. Coltofean: Zsófia Torma: A pioneer of prehistoric archaeology in nineteenth-century Transylvania. *Adalbert Cserni and His Contemporaries. The Pioneers of Alba Iulia and Beyond.* (Szerk. Cs. Szabó, V. Rusu-Bolindeț, G. T. Rustoiu, M. Gligor.) Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2017. pp. 331-332.

Torma Zsófia egyetlen ismert fényképe

Tordosi idolk

Torma Zsófia összehasonlító jelei

Tordosi lelet, Glóriás Istennő, rovásokkal

Torma Zsófia írta: „A birtokomban lévő szertartási kultusztárgyak jelentik gyűjteményem különleges értékét.” Az itt látható Glóriás Istennő jelenléte a Tordos-i leletek között tökéletesen összecseng a Tatárlaka-i népek vallásos istennő tiszteltével. Marco Merlini olasz régészeti jel-szakértő szerint a Tatárlakai tábla és korong leletek mellett talált csontváz – akit Ő nevezett el Milady Tartariának – egy idős, nagytiszteletben álló nő, papnő vagy bábaasszony lehetett, akit kétszer temettek el. A második szertartáson az idollokkal és korong-leletekkel együtt. Mind ez nagyfokú nőtiszteletre, anyaisten-tiszteletre utal, ahogy a tordosi Glóriás Istennő is rovás jelekkel a mellén. Az anyaisten tisztelet jellemzően egy matriarchátusban élő társadalmat feltételez. Marija Gimbutas litván-amerikai régész-nő pontosan ilyen békés Ős-Európa elméletet fogalmazott meg az akkori Közép-Európa számára. ában.

Senki sem próféta a saját hazájában a közmondás szerint. A modern régészet összevontan tartja számon a Tordos–Tatárlaka és Vinča kultúrák leleteit, közülük talán a legszebb a glóriás istennő kerámia rovásjelekkel a mellén és a glórián. Kaliff professzor a Glóriás Istennőt nem emeli ki könyvében, mert csak kisméretű rajztáblán, más leletrajzok között láthatta.

Ennek a könyvnek a főszereplője, Torma Zsófia a saját korában megkérdőjelezte a románok római örökségét és a dáko-román elméletet is. Úgy tartotta, hogy más a történetük. *Véleménye szerint azoktól a trák törzsektől származtak, amelyek két alkalommal telepedtek le Erdélyben, és bizonyos őskori, valamint kőkori kultúrájuk volt. Szerinte a második migrációs hullám a középkorban történt, 1200 körül, amikor az úgynevezett rumáni (havasalföldi) bevándorlók délről, Bulgáriából, a Dunától délre fekvő területekről jöttek. Ebben az esetben a latin nyelvet Erdélybe azok az elrómaiásodott népek hozták magukkal, akik a Dákiánál sokkal hosszabb ideig római fennhatóság alatt maradt régiókban éltek.*⁵²

Egészen a XVIII. századik Erdélyben a magyar nyelvűek volta többségben a német és a román nyelvűekkel szemben. 1438-ban létrejött *Erdélyi Három Nemzet Uniója* – és ez az erdélyi magyar, erdélyi szász és a székely nemzet között kötöttetett, nem éltek ott románok. A *Tordasi országgyűlésen 1568-ban* kimondták, alkotmányban rögzítették a vallásszabadágot. Vonatkozott a római katolikus, református, evangélikus és unitárius vallásra – később megerősítették *1571-ben az alkotmányban rögzített vallásszabadságot*, ami példa nélküli jelenség volt az akkori Európában – írja Kaliff.⁵³ Tehát akkor még nem volt számottevő Erdélyben a román ortodox vallás sem. A Rákóczi szabadságharc leverése, 1711 után az első osztrák népszámlálás 1712-1713-ban Erdély összlakossága 800 ezer fő volt, abból 47% magyar, 34% román és 19% német volt.⁵⁴ Az 1910-es népszámlálásra megfordultak az arányok, 32% magyar, 54% román

⁵² Torma 1883, pp. 481-82. Coltofean, 2017, p. 342.

⁵³ Kaliff 2019, p. 55.

⁵⁴ Trócsányi 2002.

és 11% német lakossággal – de 200 év alatt az összlakossága 5 262 495 főre duzzadt. Ez több mint hatszoros növekedés, amit csak a betelepedés, betelepítés magyaráz, amit az osztrák kormányzóság is támogatott.⁵⁵

E kis statisztikai kitérő után visszatérve az első magyar régész nő munkásságára, a fentebb látott Tordosi Jeltábla alapján Torma Zsófia az 1876-os régészeti kongresszuson párhuzamba állította a Schliemann által Trójában talált jeleket az általa talált tordosi leletekkel, amit maga Schliemann is pozitívan értékelt.⁵⁶ Ráadásul a magyar régész nő a jelek mezopotámiai kapcsolataira is utalt, amit végképp nem tudtak a kortárs, főleg a befolyásos magyar régészek, Pulszky Ferenc, Hampel József, Hunfalvy Pál és mások elfogadni. Zsófia a gyűjteményét a Mikro-Pantheonjának nevezte és így ír: „A birtokomban lévő szertartási, kultusz tárgyak jelentik gyűjteményem különleges értékét. Ezek elsősorban a vallási fogalmakat kifejező képekkel ábrázoló tárgyak, amelyek teljesen egyeznek a sumér–akkád és trójai papok nyelvét jelentő feliratokkal és hieroideogramokkal.”⁵⁷ Sem Ő sem kortársai nem álmodhattak arról, hogy a leletei mennyivel régebbiek: 1500 évvel a sumérnél és 3100 évvel régebbiek, mint a trójai leletek.⁵⁸

Kaliff írja: *Közép- és Délkelet-Európában már több mint 7000 éve létezett egy nagyon fejlett földművelő társadalom, több ezer lakosú városzerű településsel.* Ennek első nyomait fedezte fel Torma Zsófia Tordos közelében. Hogy alakulhatott ki olyan korán ez a fejlett kultúra? – kérdezi és a magyarázatot a *Boszporusz átszakadása* és a Fekete-tenger előtti tó környékén élők elvándorlásában látja, a földművelés minden irányú elterjedésével. Az „özönvíz” és a korai földművelő civilizációk elvándorlását a legutolsó elméletek szerint⁵⁹ Kr. e. 6700 helyett a tengerfenékről származó negyedkori üledékek vizsgálata már Kr. e. 7300 évre teszik a tó Fekete-tengerré válását, 10 év alatt.⁶⁰ Tehát az árvízzel kezdődően indult meg a földművelő kultúra terjedése nyugatra a Duna és a Balkán, valamint délre a Közel-Kelet irányába, Mezopotámia felé. *Kr.e. 6200-tól számítják Európa legkorábbi földművelő civilizációja a Starcevo-Körös kultúrát és ennek szerves fejlődésének, folytatása lehetett a Tordos-kultúra.*⁶¹

Torma Zsófia már a kezdetektől írt a tordosi és a székely-magyar rovájszelek nagy hasonlóságáról is, különösen a *ZS, NY, T és C jelekkel* – ahogy levelezésében megírta Archibald Sayce (1846-1933) oxfordi egyetemi tanárnak is.

Kaliff megértő empátiával beszél Torma Zsófia munkásságáról, sikereiről a nemzetközi régész társadalom jelentős részéről és az őt ért támadásokról főleg saját honfitársaitól. *Hangsúlyozza tehetségét, hogy több nyelven képes volt előadást tartani, és követve kora régészeti eredményeit alakította ki elméletét, gyakran néprajzi és történelmi párhuzamok által értelmezve, manapság is alkalmazott modern módszerek segítségével.*

Annak ellenére, hogy Torma Zsófia hivatalos egyetemi régészeti vagy történelmi végzettség hiányában dolgozott, mégis legmagasabb szintű régészeti szakmai tevékenységet folytatott - írja Kaliff, hivatkozva Roska Márton 1941-ben írt dolgozatára, amiben újra értékelte Torma Zsófia ásatási naplóit.

A régészeti egyetemi végzettség hiányát 1875-ből felróni meglehetősen rosszindulatra vall a vezető magyar régészek részéről. Torma Zsófia, mondhatnánk, beleszületett a régészetbe édesapja kutatásait figyelve kisgyermek kora óta, a bátyjával együtt. Valószínűleg többet tudott a

⁵⁵ Kaliff 2018, p. 57.

⁵⁶ Kaliff 2018, p. 63.

⁵⁷ Kaliff 2018, p. 63.

⁵⁸ Kaliff 2018, p. 106.

⁵⁹ Harald Haarmann: *History of the deluge. In search of the early civilizations.* Munich, 2003.

⁶⁰ Anastasia G. Yanchilina, B. B. F. Ryan, J. F. McManus, P. Dimitrov, D. Dimitrov, K. Slavova, M. Filipova-Marinova: Compilation of geophysical, geochronological, and geochemical evidence indicates a rapid Mediterranean-derived submergence of the Black Sea's shelf and subsequent substantial salinification in the early Holocene. *Marine Geology* 383 (2017), pp. 14-34.

⁶¹ Kaliff 2018, p. 79.

régészet módszereiről, mint a legtöbb korabeli régész, mert állandóan a régészeti kutatások irodalmát olvasta több idegen nyelven – németül, angolul, franciául. Sok kutató megirigyelhetné nyelvtelenségét és sokoldalú klasszikus tudását.⁶²

A könyvismertetésből kitekintve idéznék egy nagyhírű angol régésztől, aki nem találta szégyellni valónak leírni kezdeti tudatlanságát a régészetben. Sir Leonard Wooley-t magát így idézik: „Wooley 1906-ban kezdte ásatási munkásságát, amiről bevallotta: 'Sohasem tanultam még könyvből sem régészeti technikát... ötletem sem volt, hogy kell egy terepfeltárást vagy ásatási tervet elkészíteni'.”⁶³ – És ezt férfiként írta, 30 évvel Torma Zsófia tökéletes ásatási beszámolója után. Wooley – szerencséjére – nem volt nő, sem magyar, így az archaeológia tudományában végzett szolgálataiért az angol királynő 1935-ben lovaggá ütötte.

Halála előtt fél évvel, Ferenc József magyar király engedélyével 1899-ben Torma Zsófiát díszdoktorrá avatták a Kolozsvári Egyetem bölcsész tudományi karán.

*Szerencsének tarthatjuk, hogy Torma Zsófia megírta németül a Jénában kiadott dolgozatát *Ethnographische Analogien* címmel, ami **letagadhatatlan nemzetközi elismerést hozott számára**, mert a magyar tudós társadalomtól a mű kiadására, anyagi támogatására nem számíthatott sem, akkor sem most. Sajnos legfontosabb, munkásságát összegző fő műve: *Dácia a római foglaltság előtt* – vagy elveszett, vagy talán még kiadásra vár, porosodik valamelyik romániai múzeumi vagy akadémiai raktárban. Fontosnak tartjuk az általa nagy gonddal bővítgetett, 2500 ábrával teli könyvnek a felkutatását és gondozását. Azon kívül gyűjteményének nemzetközi bemutatása és kutathatósága, legalább olyan fontos nevének méltó helyre kerüléséért. Ebben már Laura Coltofean romániai régész nagy szolgálatot tett, eddigi angolul megjelent írásaival.*

Anders Kaliff foglalkozik még a „honfoglalók” genetikai összetételével, idéz Neparáczi Endre doktori disszertációjából (2017) archeogenetikai eredményeket, amelyek megnövelték a magyar krónikák hitelességét.⁶⁴ A vizsgálatokból kiderül, hogy nem egy finnugor nép bevándorlása volt, és a Karosban feltárt temető egyedeinek csaknem fele a kínaiak által ősi Xiongnu-nak nevezett néphez vezethető vissza, akik a hunok legvalószínűbb ősei. Viszont a visszatérő honfoglalók nagyrészen hasonlítanak a skandinávok és németek genetikai örökségére.⁶⁵

Kaliff professzor felteszi a nagy kérdést könyve vége felé: Több ezer éves kitekintés – élhet-e ma is az őskor? Létezhet-e a cserepeken talált jelek túlélése ugyanazon a helyen 7000 év távlatából? Valószínűleg az eddig tanított magyar őstörténettel ez nem fogadható el, de valószínű, amit eddig tanítanak? Kaliff óvatosan fogalmaz, de nem cáfol.

Amikor az indoeurópai lovas nomádok kb. 5000 évvel ezelőtt először érkeztek a Kárpátokhoz, valamint a rokonaik összetalálkoztak az Indus-völgyi kultúra maradványaival keleten, valószínűleg elcsodálkoztak azon, hogy mennyire fejlett civilizációkra találtak!⁶⁶ Azok a magyar írásjelek, amelyek a IX. században érték el Erdélyt a magyar törzsekkel, ...nagyon távoli rokoni lehetnének annak az elképesztően korai írásnak, amelyet ugyanazon a területen használt a lakosság több mint 5000 évvel korábban. Valóban nehéz bizonyítani – de lenyűgöző gondolat.⁶⁷ LEHETSÉGES, hogy Torma Zsófia valójában közelebb állt ezeknek a titkoknak a megfejtéséhez, mint ahogy manapság a legtöbb régész és nyelvtudós elismeri? Ebben az esetben jóvátétel vár rá, ahhoz a régész-úttörőhöz, MARIJA GIMBUTAS-hoz hasonlóan, ...akit az indoeurópai

⁶² Kaliff 2018, p. 33.

⁶³ „Wooley began his excavation career in 1906, later he admitted: ‘I had never studied archaeological methods even from books... and I had not any idea how to make a survey or a ground-plan’ (Spadework: Adventures in Archaeology, 1953. p. 15.)” https://en.wikipedia.org/wiki/Leonard_Woolley.

⁶⁴ Kaliff 2018, p. 44.

⁶⁵ Kaliff 2018, p. 45.

⁶⁶ Kaliff 2018, p. 112.

⁶⁷ Kaliff 2018, p. 116.

*kérdéssel kapcsolatban utólag rehabilitáltak. A mai DNS-kutatás eredményei Marija Gimbutas-t igazolták. **Lehet, ez a sors vár Torma Zsófiára is? – mert jegyezzük meg, hogy a TOR-DOSI lelőhely a régészet számára a legnagyobb jelentőséggel bír. Nemcsak Európa legelső civilizációjának nyomait képviseli, hanem valószínűleg a világ legkorábbi írásrendszere. Ennek a korában egyedülálló nőnek ez a legalább annyira egyedülálló régészeti eredménye!***⁶⁸
Köszönjük Anders Kaliff professzornak a könyvet, magyarok helyett egy skandináv régész írta meg Dr. Torma Zsófia életét, munkásságának jelentőségét, ami megváltoztatja a világ első magaskultúrájáról az ismereteket.

A könyv elérhető a világhálón is: [Anders Kaliff: Torma Zsófia és a civilizáció bölcsője - Erdély úttörő régésznője és felfedezései](http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1441619/FULLTEXT01.pdf)
azaz: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1441619/FULLTEXT01.pdf>
vagy:

⁶⁸ Kaliff 2018, p. 116.